

گفت که با بال و پری، من پر و بالت ندهم	در هوس بال و پرش بی پر و پر کنده شدم
چشمه خورشید تویی، سایه گه بید منم	چون که زدی بر سر من پست و گدازنده شدم
شکر کند چرخ فلک از ملک و ملک و ملک	کز کرم و بخشش او روشن و بخشنده شدم
شکر کند عارف حق، کز همه بردیم سبق	بر زبر هفت طبق، اختر رخشنده شدم (مولوی)

ویژگی‌های زبانی؛ نشانه کهنگی زبان در این شعر نشان می‌دهد که زبان این شعر به سبک خراسانی نزدیک است؛ نشانه‌هایی مانند: کاربرد «بدم» به جای «بودم» / کاربرد «تی‌ام» به جای «نیستم» / کاربرد «گه» به جای «گاه» / کاربرد «رخشنده» به جای «درخشنده» / کاربرد «ندهم» به جای «نمی‌دهم»، «کند» به جای «می‌کند» / کاربرد «مرا» به جای «من را» / استفاده از واژگان کهن از قبیل: گدازنده، سبق بردن، زبر، اختر، هفت طبق، زهره / کاربرد «امر» به معنی دستور و فرمان / کاربرد «سر» به معنی «راهنما و رهبر» .

ویژگی‌های ادبی: قالب: غزل / وزن و موسیقی شاد و طرب انگیز / «شدم» ردیف و «-نده» حروف قافیه / بیت اول: تضاد بین زنده و مرده، گریه و خنده / تکرار «بدم» و «شدم» / «دولت عشق» : تشبیه فشرده بلیغ اضافی / بیت دوم: استفاده از قافیه میانی / تشبیه: (من) زهره تابنده شدم / جناس ناقص «سیر با شیر و زهره با زهره» / بیت سوم: مراعات نظیر بین: شیخ، سر، راهبر، پیشرو / تضاد: شیخ و سر با بنده / و تکرار «تی‌ام» / کنایه: «بنده شدن» / واج آرایی / تکرار «پر» و «بال» / کنایه «بی‌پر شدن» / بیت چهارم: تشبیه مخاطب (تو) به چشمه خورشید / تشبیه: شاعر به سایه گه بی / ایهام: «زدی بر سر من» / کنایه «پست شدن» / بیت ششم: تشخیص و استعاره «شکر کردن فلک» / جناس ناقص «مفلک، ملک، ملک، ملک» ، ابیت هفتم: مراعات نظیر، تشبیه «شاعر به اختر رخشنده» / کنایه «سبق بردن» / استعاره «هفت طبق» .

ویژگی‌های فکری: محتوای شعر عرفانی است. ابتدا معشوق حقیقی از این که دل‌بستگی‌ها و تعلقات و توجهات دنیای با وی است، او را نمی‌پذیرد و به او توجه نمی‌کند. اما سالک یا عارف با تلاش خود این تعلقات و وابستگی‌ها را دور می‌اندازد و مقام و احترام دنیوی را از خود دور می‌کند؛ آنگاه مورد توجه معشوق حقیقی قرار می‌گیرد و وجودش از این عشق لبریز می‌شود و از این شادی در پوست نمی‌گنجد. این شعر بیانگر شوریدگی و طرب شاعر از درک اقبال حقیقی که همان توجه معشوق ازلی است.

درس چهارم سبک شناسی قرن هفتم هشتم نهم سبک عراقی

ویژگی‌های سبک عراقی:

(الف)

۱. قلمرو زبانی:

چهارچوب زبان سبک خراسانی است که تا حدودی مختصات جدید یافته است؛

کاهش لغات فارسی اصیل قدیم و جایگزینی آنها با لغات عربی

«می» اندک اندک جای «همی»، «در» به جای «اندر» در حال جایگزین شدن و کاربرد اندک واژه‌های «ایدون، ایدر، ابا، ابر و... کاهش به کارگیری حرف نشانه «مر» در کنار مفعول جمله.

مهمترین ویژگی زبانی سبک عراقی در هم آمیختگی مختصات نو و کهن است.

سوال: مهمترین ویژگی زبانی سبک عراقی را بیان کنید.

چهارچوب زبان در سبک عراقی همان چهارچوب فارسی قدیم یعنی زبان.....است.

۲. برخی از ویژگی های ادبی:

در شعر این دوره کاربرد غزل بیشتر شد و جایگاه «تخلص» در انتهای آن تثبیت گردید.

توجه به علوم ادبی از جمله «بیان» و «بدیع» بیشتر شد.

شعر این دوره از دربار خارج شد؛ قصیده از رونق افتاد و غزل عارفانه و عاشقانه رواج یافت.

۳. ویژگی های فکری:

فکر در این دوره با تأثیرپذیری از مسائل سیاسی و اجتماعی دستخوش تغییر شد؛ مثلاً در دوره خراسانی، معشوق شاعر، زمینی و دست یافتنی بود ولی در شعر این دوره، مقام معشوق اندک اندک متعالی می گردد تا آنجا که گاه با معبود یکی می شود. و بعد از حمله مغول و خدشه دار شدن غرور و احساسات ملی ایرانیان، نیاز به سخنان آرام بخش و توجه به امور اخروی بیشتر می شود و این امر باعث رواج بیشتر تصوف می گردد؛ برخی اندیشه ها، از جمله بی اعتباری دنیا و اعتقاد به قضا و قدر رواج بیشتری می یابند. • پرهیز از زهد ریایی، توجه به صفا و پالایش درون، برتری عشق بر عقل و امثال آنها مفاهیم و اندیشه های شعر این دوره را رقم می زنند.

مقایسه ویژگی های فکری سبک خراسانی و عراقی: رجوع شود به جدول صفحه ۳۸ کتاب

۱. دو مورد از ویژگی های ادبی شعر دوره عراقی را بیان کنید.

۲. در دوره عراقی کدام قالب شعری رواج یافت؟

۳. تفاوت معشوق در شعر دوره ی خراسانی و عراقی را بیان کنید.

۵. به سه مورد از مفاهیم و اندیشه های شعر دوره ی عراقی اشاره کنید.

(ب) نثر:

(۱) ویژگی های شاخص زبانی:

نثر ساده جای نثر فنی را می گیرد. در قرن ششم برخی نویسندگان، آثار موجود را که به نثری ساده بود، به نثر فنی باز می نوشتند. در قرن هفتم و هشتم برخی نویسندگان، کتابهای مشکل را به زبان ساده باز نویسی می کردند؛ چنان که ملاحسین واعظ کاشفی کلیله و دمنه را به انشای دوره خود بازگرداند و آن را «انوار شهیلی» نامید. و تاریخ نویسی در این دوره به اسلوب ساده رواج یافت. ظفرنامه شامی، قدیمی ترین تاریخ نوشته شده درباره تیمور است. تاریخ نویسی از اوایل دوره مغول، به سبب علاقه شدید آنان به ثبت وقایع مربوط به پدران و اجدادشان شروع شد و در دوره تیموری هم ادامه یافت. تاریخ های قدیم بانثر ساده حاشیه نویسی شدند. با این حال نثر ساده این دوره را نمی توان فصیح و بلیغ دانست.

سوال: علت گرایش به تاریخ نویسی در اوایل دوره ی مغول چه بود؟

قدیمی ترین تاریخ نوشته شده در دربار تیمور را نام ببرید.

جملات درست و نادرست را تعیین کنید.

الف) نثر فنی کم کم در قرن هفتم ضعیف می شود و در قرن هشتم با سیطره ی تیموریان بر ایران از میان می رود.

ب) سادگی نثر در حاشیه نویسی بر تاریخ در قرن هفتم و هشتم در همه جا یکسان است و نثر این دوره را می توان نثری فصیح و بلیغ دانست.

کدام یک از موارد زیر در حوزه ادبی سبک دوره ی عراقی قرار نمی گیرد.

الف . توجه به صنایع بدیع ومعانی

ب.فاصله گرفتن شعر از دربار

ج. رونق و فراوانی قالب غزل

د. کم شدن واژه های اصیل فارسی و جایگزین شدن آن با واژه های عربی.

از دیگر ویژگیهای نثر این دوره، ورود لغات قبایل مختلف ترک و مغول به زبان فارسی است؛ سلطان حسین بایقرا و امیر علیشیر نوایی در حوزه ادبی هرات، ترکی گویی و ترکی نویسی را تشویق می کردند. امیرعلیشیر نوایی «محاكمة اللغتين» و ظهیرالدین بابر هم «بابرنامه» را به ترکی نوشت. نمونه ای از کلمات دخیل که هنوز هم در زبان فارسی استعمال دارند، عبارت اند از: ییلاق و قشلاق (سردسیر و گرمسیر)، قشون (ارتش) و یورش (هجوم). سستی و ضعف در ساخت دستوری جملات نثر، از ویژگی های دیگر این دوره است.

۲. ویژگی ادبی

در اندیشه ادیبان این دوره، صنایع ادبی جای تعمق و تفکر را گرفت. در کتاب های مصنوع و متکلف بیشتر به ظاهر سازی و تصنع پرداختند و به استعاره های دور از ذهن و آوردن سجع های متوالی و بی روح روی آوردند.

۳. ویژگی فکری

به علت کشتن یا متواری ساختن فضلا و نابودی کتابخانه ها، از صحت و اتقان مطالب کاسته شد و ضعف و انحطاط فکری این دوره را فرا گرفت. و همچنین به علت نبودن استادان بزرگ و از بین رفتن مراکز علمی، تحقیق و تتبع در بین علما و ادیبان تضعیف شد. مدعیان عرفان هم به درسی کردن عرفان و شرح اصطلاحات و پیچیده جلوه دادن مفاهیم آن پرداختند؛ در نتیجه در این دوره، کتاب عرفانی مهمی به نثر نوشته نشد.

سوال: دوتن از نویسندگانی را که مشوق جریان ترکی گویی و ترکی نویسی در حوزه ی ادبی هرات بودند نام ببرید.

ویژگی صنایع ادبی درنثر دوره عراقی را ذکر کنید.

چرا در دوره ی عراقی (مغول) از صحت و اتقان مطالب کاسته شد.

چرا در دوره عراقی کتاب عرفانی مهمی به نثر نوشته نشد.

خودارزیابی

شعر زیر را بخوانید و به پرسش ها پاسخ دهید:

آن یکی آمد در یاری بزد گفت یارش: «کیستی ای معتمد؟»

گفت من؛ گفتش «برو هنگام نیست» بر چنین خوانی مقام خام نیست

خام را جز آتش هجر و فراق کی پزد کی وارهند از نفاق؟

رفت آن مسکین و سالی در سفر در فراق دوست سوزید از شرر

پخته شد آن سوخته؛ پس بازگشت باز گرد خانه انباز گشت

حلقه زد بر در به صد ترس و ادب تا بنجهد بی ادب لفظی زلب
بانگ زد یارش که «بر در کیست آن؟» گفت «بر در هم تویی ای دلستان» (مولوی)

الف) دو مورد از ویژگیهای زبانی ابیات بالا را بنویسید.

۱- استفاده از واژه های عربی به جای واژه های اصیل فارسی از جمله؛ معتمد، فراق، هجر، نفاق، مسکین، لفظ و ... ۲- آمیختگی ویژگیهای کهنه و نو از جمله استفاده نکردن از واژه های مهجور "ایدر" "آبر" "ایدون"، "مر" "تبدیل همی به می" و ..
ب) ویژگی فکری حاکم بر شعر چیست؟ دوری از غرور و تکبر، توجه به معشوق والا به جای معشوق زمینی و دست یافتنی، یکی شدن عاشق و معشوق

پ) دو مورد از ویژگیهای ادبی شعر را بنویسید.

استفاده از تضاد پخته و خام ۲. استفاده از تشبیه فشرده: آتش هجر و فراق.

ت) بیت پایانی را تقطیع هجایی کنید و در جدول صفحه بعد بنویسید.

بانگ زد یا / رشک بر در / کی س تان گفت بر در / هم تویی ای / دل س تان

۲+ چرا در عصر مغول و تیمور، تاریخ نویسی رواج پیدا کرد؟ توضیح دهید.

به دلیل علاقه ی شدیدی که آنان به ثبت وقایع مربوط به پدران واجدادشان داشتند و به آن افتخار می کردند.

۳- ویژگیهای زبانی ابیات فردوسی و حافظ را در مثالهای زیر با یکدیگر مقایسه کنید

چنین گفت رستم به آواز..... فردوسی

کی شعر تر انکیزد خاطر که حافظ

الف: در شعر فردوسی از واژه های اصیل و کهن فارسی از جمله "برآویختن"، "ایدر" استفاده شده است در حالی که در ابیات حافظ چنین واژه هایی استفاده نشده است

پ: در ابیات فردوسی، تعداد واژه عربی کمتر است اما در شعر حافظ، واژه های عربی بیشتری مانند "حزین" معنی "ملک" "طعن" "حسود" "حرام" و ... وجود دارد.

۴. یک مورد از ویژگیهای فکری بیت های زیر را بنویسید سپس تشبیه های موجود را بیابید و نوع آنها را مشخص کنید.

آتش است آب دیده ی مظلوم چون روان گشت، خشک وتر سوزد

تو چو شمعی از او هراسان باش که اول آتش ز شمع سر سوزد (سیف فرغانی)

توجه به زمینه های اعتقادی مانند ترسیدن از آه مظلوم، فرا گیر شدن عذاب الهی، بد بینی نسبت به دنیا.

آتش است آب دیده مظلوم تشبیه. فشرده. / تو چو شمعی از آن هراسان باش. تشبیه گسترده.

۵. ویژگی فکری متن زیر را بنویسید.

بدان که شریعت، گفت انبیاست و طریقت، کرد انبیاست و حقیقت، دید انبیاست. سالک باید که اول از علم شریعت آن چه ما لابد است بیاموزد و یاد گیرد آنگاه از عمل طریقت آنچه ما لابد است به جای آورد تا از انوار حقیقت به قدر سعی و کوشش وی روی نماید. (عزیزالدین بن محمد نسفی)

نویسنده در این متن ضمن برشمردن مراحل که سالک باید به ترتیب طی نماید اولین گام را آموختن شریعت می داند سپس به جای آوردن طریقت، از نظر اوانسان سالک از گفتار به مرحله عمل و در نهایت به حقیقت می رسد هم چنین معتقد است میزان سعی و تلاش انسان در این مسیر با تابیدن انوار حقیقت در دل انسان ارتباط مستقیم دارد.

۶ پایه های آوایی را در بیت دوم شعر فردوسی (خود آزمایی ۳) مشخص کنید.

اگر جنگ خواهی و خون ریختن بر این گونه سختی بر آویختن

اگر جن آگ خا هی / ی خون ری / خ تن ب رین گوا ن سخ تی / ب را وی / خ تن

درس پنجم پایه های ادبی همسان ۱

بعد از این که پایه های آوایی بیت را مشخص کردیم (بیت را تقطیع کردیم) و خوشه های هجایی را جدا کردیم در می یابیم که مصراع های بیت نظم خاصی پیدا می کنند به نحوی که به شکل تکراری و همسان پایه یا رکنی تکرار می شود. این تکرار به کمک آهنگ و موسیقی بیت قابل تشخیص است.

هر کدام از این پایه ها با تکرار قالبی حاصل می شود که برخی از این قالب ها که به اوزان شعری معروف اند، عبارتند از:

فعولن: __ _ u / مستفعلن: __ _ u / مفاعیلن: __ _ u / فاعلاتن: __ _ uu / فاعلاتن: __ _ u / مفتعلن: __ uu

چند مثال برای پایه های آوایی همسان:

تو خورشیدی و یا زهره و یا ماهی نمی دانم وزین سرگشته مجنون چه می خواهی نمی دانم. (مولوی غزلیات شمس)

پایه های آوایی:

ت خ ر ش ی دی / و یا ز ه ره / و یا ما هی / ن می دا نم و زین سر گش / ات ی مج نون / چ می خا هی / ن می دا نم

وزن واژه (اسم رکن): مفاعیلن--مفاعیلن--مفاعیلن--مفاعیلن

خوشه های هجایی: - - - U - - - U - - - U - - - U

شبی دارم سیاه از صبح نومید درین شب رو سپیدم کن چو خورشید (از خسرو شیرین نظامی)

پایه های آوایی:

ش بی دا رم / س یا هز صب / ح نو مید د رین شب رو / س پی دم کن / چ خ ر شید

وزن واژه: مفاعیلن مفاعیلن فعولن

خوشه های هجایی: - - - U / - - - U / - - - U